

A photograph of a loaf of dark, seeded bread resting on a red and white patterned cloth. The bread is positioned in front of a window with a wooden frame, through which green foliage is visible. The scene is lit with warm, natural light from the window.

Miloš Gerstner

KRKONOŠSKÁ KUCHAŘKA

aneb hory dávají chléb

Volvox Globator / Dauphin
2009

edice Sporáček

Miloš Gerstner
Hory dávají chléb

aneb
Krkonošská kuchařka

Dauphin / Volvox Globator

2009

Miloš Gerstner
Hory dávají chléb

aneb
Krkonošská kuchařka

Dauphin / Volvox Globator

2009

edice Sporáček

Miloš Gerstner

Krkonošská kuchařka

aneb

hory dávají chléb

© Miloš Gerstner, 2009 © Dauphin, 2009 © Volvox Globator, 2009

ISBN 978-80-7511-086-2

Fotografie Petr Vermouzek

Odovědný redaktor Vlastimil Fiala

Jazyková redakce Tereza Houšková

E-kniha purehtml.cz

Nákladem 1000 kusů vydalo nakladatelství Dauphin Daniela Podhradského v Praze –

Podlesí a Volvox Globator (861. publikace) roku 2009

Nakladatelství Dauphin tel.: 777 120 613

<http://www.dauphin.cz> dan@dauphin.cz

Nakladatelství Volvox Globator

Štítného 17, 130 00 Praha 3 www.volvox.cz

Adresa knihkupectví Volvox Globator:

Štítného 16, 130 00

Praha 3 - Žižkov

SLOVO ÚVODEM

Když pod ochranou podob svých bohů a stařešinů osídlili Slované českou zemi, patřili k nejmocnějším kmenům Charváti. Domovem jim byly úvaly po obou březích řeky Jizery a horního Labe, kraj rodící obilí a ovoce a oplývající zvěří polní i lesní. Uctívali půdu, která je živila chlebem a která jim dávala hlínu na obilnice, okříny i popelnice pro prach předků. Uctívali Svantovíta, dárce života, báli se zlé Morany, ale přesto jí někdy sloužili, bojující mezi sebou o hranice plužin a počty krav, silnější jímali slabší a prodávali je cizím kupcům. Čím více jich přibývalo, tím častější byla bezpráví mocnějších nad slabšími. Mocní rádi drží meč a důtky, pro motyku už nemají třetí ruku, zatímco utiskovaní bojovali jen prací.

I vyskytli se mezi ponižovanými rody mužové, kteří takto hovořili:

Nbudeme už trpět příkoří od těch, kteří nás tisknou, na úrodě nás zkracují, brav náš na svém rožni opékají a pečení pivem z našeho ječmene zapíjejí. Odejďemež odtud proti tokům vod Jizery a jejích přítoků vysoko k horám a založme si tam nové domovy. Chudší, ale svobodnější.

A stalo se. Rody umírněných stařešinů postoupily blíže k nebi a založily zde dědiny, co údolí, to jeden rod. Zatímco dole v nížině byly meze stanoveny jen kameny, a ty se snadno daly přenést, zde se staly hranicemi rodových plužin široké hřbety rozvodí, proto nedocházelo ke sporům a půtkám, a lidé žili v pokoji. Docházelo-li kdy k setkání lidu sousedních obcí, pak to byla setkání šťastná. Konala se při sňatcích dívek za muže ze sousedství, protože příbuzenská krev se nemísila.

Řeknete, že lidé odcházeli k horám ze strachu. Snad i to bylo

možné. Ale je známo, že člověk má vlastnosti hornin, z nichž přijímá vodu a chléb. Voda tu vždy byla čistá a jiskřivá a chléb vyrůstal z půdy, v níž bylo hojně železa a žuly. A tak nová pokolení, která tu vyrůstala, byla zdravá a odolná vůči nemocem i slabosti srdce, a že v jejich podstatě byla i žula, vyznačovali se mužové paličatostí a ženy věrností.

Ze staré vlasti si sem přinesli úsměvnost a snášenlivost a trpělivost v práci kromě jiných vlastností, jimiž je i láska k řeči, které je učily matky, láska ke zvykům a nenávisť k těm, kdo budí pohoršení.

Řeknete-li, že jsem nesprávně ověncil lidičky z horního Pojizeří vlastnostmi vpravdě andělskými, pak jako vysvětlení dodám: Je špatný pták, který kálí do vlastního hnízda.

A jaký že byl jejich život vezdejší? Boudy, které si stavěli, byly zprvu chatrné, z proutí a chvojí splétané. V jedné světnici zde žili i s domácím zvířectvem, hráli se u otevřeného ohně a uléhali na lože z mechu a travin. Ale když pole začala rodit, když už nemuseli bojovat jen o holý život, uvědomovali si krásu kraje i květů a způsobili, že z bud se staly úpravné chalupy. Roubení vyplnili bílými lištami, notami pro radostné písně, a naučili svá obydlí stejným úsměvům, jaké nosili ve svých tvářích sami. Smála se okénka ve štítové straně chalupy, smála se i okénka pod okapy, voněl u nich bez a libeček a až ke kabřinci ve vyřezávané lomenici se vinul chmel nebo růže z Jericha.

Šat jejich byl prostý. Mužové, šetříce ve všední dny své nohavice, sedávali za tkalcovskými stavy jen v plátěných podvlékačkách; boty byly vzácné, proto chodívali bosí nebo si v zimě zavíjeli nohy do hrubého plátna. Této obuvi říkali čúchy.

V neděli se oblékali do brslenek a bílé, u krku nadívané a tkaničkou zdrhované košile, kazajku nosili soukennou, boty faldovačky ti movitější mívali až nad kolena, za pohody je shrnovali k lýtkům jako žoldněřské škorňe.

I dívčí kroj byl prostý, ale krásný stejně tak jako ty, kdo jej nosily. Sukně „parkánka“, bohatě zřasená, sahala až do poloviny lýtek ve

svislých pruzích (v oblibě byla červená barva), přes ni si vážala zástěrka z jemného plátna, bohatě vyšívaná košilka měla vyšívané okružní kolem krku a rukávců, šněrovačka byla ztužená „fišpany“ (kosticemi); jako materiál sloužil růžový květovaný damašek. Později se nosily šněrovačky sametové, zdobené stříbrnými „dracounky“. Doplňkem byly červené nebo bílé punčochy. Jako pokrývka hlavy sloužily bílé čepečky „vápeničky“, bohatší selky nosily „turecky“, čepce pošívané penízky a granátky, některé velmi značné ceny. Za chladna nosily ženy přes ramena „kukli“ z vlněné tkaniny.

Takto vyparáděná chodila děvčata jen na poutě a na svatby, na „šejdouce“, jak se říkalo obyčejným tancovačkám třeba jen při flašinetu, si oblékala sukénku s modrým tiskem a košilku pod bavlněný, hluboce vystřižený „špencer“.

O svatbách se všichni hosté zdobili rozmarýnou, snítka rozmarýny se dávala do hubičky i beránkovi vymačkanému z liberky másla. Ten, obtočený třípramenným copánkem rovněž z másla upleteným, trůnil uprostřed svatebního stolu vedle pecnu chleba. Čeho byl asi symbolem? Zajisté trpělivosti, které bude v manželském soužití nejvíce zapotřebí. Brzy se začnou sypat děti, budou plakat a zlobit a často i umírat. Dětských hrobečků bývalo na hřbitůvcích více než dnů v měsíci.

Řeč o pohřbu vede vždycky k zamyšlení. Filosofující básník řekl, že hrana nad zesnulým je hranou každého z nás. To už dříve než básník prožívali horáci, proto „funusy“ tu nebyvaly honosné, také nekončily veselím v hospodě. Ale stávalo se, že meze mezi poli, které byly příčinami svárů, přešly na horách do způsobu mezí v názorech a myšlení. Vyznavači kříže se bouřivali, měl-li být na jejich hřbitov pochován vyznavač kalicha nebo nevěrec. I vojenská četa musela zasáhnout v Jilemnici při pohřbu jedné panny. I krev při tom tekla.

Jistě mnoho obyčejů si přinesly slovanské rody ze své pravlasti, prospěšných dobrému konání, někdy však i zlých a škodlivých, jak ale staletí běžela, rozdraceny byly křížem a moudrostí. Jen pokrmy, jimiž se sytili praotcové v zemi za Karpaty, přežívaly dál na stolech horáků.

Kaše z hrubé mouky a placky pečené v popelu, mléko, sýr a ovoce, nic jiného nebylo možno připravit na ohništi v černé kuchyni. Dlouho neznali kamen po dnešním způsobu stavěných. Velikým pokrokem je možno označit rozměrná kamna zvaná hrad. Ještě za mého mládí vyplňovala velký prostor ve světnicích. Průduchy měla mocné, široké, dým se v nich hromadil jako zloba a zanášel je sazemi, protože komíny byly nízké a tah neodpovídal prostom. Proto se vyčlenil z řad mužů člověk, zprvu možná posmíváný pro začerněnou tvář, později slavený i písničkami. Byl to „persník“, jinak též pecák. Perskem, tak se říkalo ústí kamen, vlezl do nitra celé stavby, koštětem vymetl popel i saze, hospodyně pak zase mohla připravovat i koláče pečené a ne pouze v kotlíku vařené, mohla ovoce a houby sušit i za deštivých dnů, mohla ve více nádobách najednou vařit i smažit a péci. Oheň byl zavřen za železnými vrátky, neprskal kolem sebe jiskry, které by propalovaly šat.

...a přitom krásné byly časy, kdy kluk sedal s babičkou na stoličce snad starší než celá chalupa, poslouchal vyprávění o příhodách, kterým by dnes bylo už sto a padesát let, tmou vyskakovala z otvorů ve dvířkách světélka a tančila po zdi, jinak však bylo tma; černá hodinka, vůně roští, vůně vařících se pokrutin a babiččino vyprávění, tak to asi bude vypadat v nebi.

Leden

*Rok nový jest již k nám přišel,
v něm má býti každý vesel,
radujme se, veselme se
v tomto novém roce...*

Tuhle píseň zpíval můj děda ze starého kancionálu vždy na nový rok. Vážně a vroucně vyzpíval všech patnáct slok, ale nejvroucněji

vyzpíval svou prosbu ve sloce třinácté:

*Rač nám hříchy odpustiti,
duše a těla živiti,
otevři své štědré ruce
v tomto Novém roce.*

Duše a těla živiti... Ty duše by uživil. Svou moudrostí, vírou, láskou a příkladným životem. Více starostí mu dalo živiti těla svých sedmi dětí. A navíc ještě mě, vnuka, když rodiče odešli z hor.

Když jsem začal chápat nejen radosti, ale i těžkosti života, bylo dědovi sedmdesát let. To už trávil s babičkou podzim života v babím létu a na těžkosti vzpomínal jen jako voják, který vyhrál svou bitvu. Vstupme však s ním do doby, kdy mu bylo padesát a kdy nade dveřmi světnice byl zápis tří králů:

K + M + B + 1910

Je leden. Ticho a tma. Najednou hodiny na stěně čtyřikrát zahrčely. Sluníčko bude za Žalým ještě čtyři hodiny spát, ale dědeček už vstává. Olejová lampička u stavu zabliká na rozlehlou světnici. Babička v plechovém bubínku zapaluje roští, děda se obléká. Teplé brslenky, kalmuková vesta, ponožky ze sukovité vlny, na ně onučky, pak boty promaštěné lojem s koptem. Babička klade na stůl stupku s ohřátým kyselem, zbylo od večere. Půl pecnu chleba je trochu cítit plísní, však komora je kamenná a vlhká. Snídaně je nutnost, ne obřad. Na cestu si dává do ranečku krajíc. Babička chce ještě přidat poslední okolek štědrovnice od Vánoc. Ne, ten nechej dětem, dám si ve fabrice teplou polévku. Kdyby měla přijít věje, zůstanu v herberku přes noc, strach neměj. A dávej pozor na Krášlenu, asi se bude telit.

Pak vychází do mrazivé noci. Na sobě teplý hazór, na hlavě pletenou čepici s úzkým průzorem pro oči, tak nějak si chránili hlavu

středověcí rytíři plechovou helmou, dědovi stačí vlna, na boty si přivázal kropě z provázků a lubů, v jedné ruce hůl, v druhé lucernu. Spánembohem!

Babička za ním zavírá dveře od „forhauzu“ na hák, dědeček vychází do mrazivé noci. Sníh jiskří v měsíční záři. Před chalupou zpívá voda, jak padá ze žlábků do koryta oblitého ledem. Je to dobrá voda. Pramení na susedově pozemku, ale děda na ni má zápis. V létě nevyschne, v zimě nezamrzá. Snad si v sobě nese kus tepla z horkého jádra země. Nebo z pekla? Ne, na ně děda nevěří. Věří na zem, která je pod nebem. Má své dva hektary, ale starý Kubát chce odprodat další dva z plužiny zvané Rovinka. Voda, která spadne na Rovinku, neodteče do Jizerky nebo do Cedronu. Vsákne se do žluté hlíny a bude pak živit setbu i sadbu. Dá úrodu žita na chleba a do kysela, dá oves slepicím, zelí a dumlíky (tuřín). Pro tu půdu na Rovinkách děda chodí už více než dvě desítky let až do Rotterovy přádelny do Vrchlabí. Od šesti do šesti tam za zlatku denní mzdy čistí a udržuje spřádací stroje. Až bude moci složit potřebnou částku, zanechá fabričné otročiny. Přikoupí další krávu, bude máslo a sýr pro děti i na prodej. A pak? Je přece zámečník, přivydělá si svým řemeslem i doma. A zase začne kalcovat. Nevydělá tolik jako ve fabrice, ale bude doma, u dětí. Ty už dorůstají, starší odchovávají mladší a umějí už také kalcovat. Jen ta třetí se asi kalcovat nenaučí. Nemá muzikantský takt. Tancovat, to ano, ale proložit dobu mezi dvěma trhnutími šnorcem sešlápnutím podnožky je nad její sílu.

Takhle nějak děda přemýšlel, když kráčel mrazivou nocí cestou mezi žalskými lesy. Nevnímal její studenou krásu, o dětech přemýšlel, o dvou klucích s prstýnky vlasů na hlavičkách, i ta nejmladší má kučeravé vlasy, prý bude taky krásná. A zase se mu vrací představa Rovinek. Kolem nich vede cesta do Štěpanic, chodí po ní průvody svatebčanů i funusy, hospodáři se budou divit, jaké úrody se domohl, plevelný krevníček i lebeda nebudou na jeho louce ani na poli... lebeda. Najednou na ni dostal chuť. Když byl chlapec, stávalo se, že brambory ve sklepě došly a na poli ještě nedozrály. A tu máma uvařila lebedu.

Zelený plevel. Lebeda rostla v brambořišti, máma ji uvařila a rozsekala, osolila a někdy i trochu omastila. Dobré jídlo to nebylo, to ne, ale děda na ně někdy měl chuť. Přinesl si ji, dal si ji upravit a mlčky snědl. Snad mu připomínala jídlo z dětství. I na bídu se někdy vzpomíná s přídechem nostalgie. Ale já si vzpomínám, že o lebedě dědeček rád mluvil právě v zimě, když dávno a dávno zašla v podzimních mrazech. Že by v ní bylo něco biologicky potřebného? Nějaký vitamín? Ne, do dnešního jídelníčku už pokrm z lebedy nepatří; okusil jsem ji, když si na ní děda pochutnával.

Chalupy na Žalém ještě spaly. Teď u Pochopů vyskočilo světélko. Je tam student a musí být včas v Hrabačově na nádraží, pojedou do Jičina, bude učitelem. Jeho rodiče pracují do úmoru, ale syn bude pánem. Tak se dala slyšet stará Pochopka na zasedání. Onehdy ji její syn, studentův otec, přivezl na Benecko na zasedání rohačkami. Za spiritismus by dala život. Beztoho takový pozemský život za mnoho nestojí, když ani chodit nemůže, ale až jí zazáří záhrobní hvězda, bude patřit mezi čisté duchy a hlídat bude kroky všech svých potomků. Tak to vypravovala mému dědovi. I on chodil na zasedání, ale na život záhrobní se pranic netěšil.

Tak nějak dědeček přemýšlel na cestě k městu. Když sešel níž k Labi, mohl sundat kroupy, cesta tu byla vyšlapaná. V bráně továrny stanul před šestou hodinou. Trochu promrzlý, trochu zpocený, ale hlavně že včas. Teď ho čeká dvanáct hodin práce, pak skoro dvě hodiny cesty domů, do kopce to snad už půjde bez kroup. Taková cesta unaví. Ale je to cesta domů. A o nějaký krejcar blíž k Rovinkám.

A babička? Snad by si ještě na chvíli mohla zdřímnout, je brzy. Ale hospodyně nemá kulhat za hospodářem. Přehodila přes sebe kartounový kajzer a cajkovou sukni, rozsvítila pětliniovou petrolejku a šla poklidit chlív. Hnuj vyhodila okénkem ve zdi, tesy potrousila nařezanou slámou, podojila kozu. Ještě teplé mléko nabídla nej mladší dcerce, stejně už taky dobu nespí.

Má horké čelíčko. Zatopila v kachlových kamnech, na plotnu dala

hrnek s pokrutinami. Krášlené teď musí přilepšovat, však si to zaslouží. Až vstanou děti, musí nanosit z přístodůlku slámy a nadělat sekajny (řezanky ze sena a slámy), rozštumpat dumlíky a nasom kat útek. K snídani jako vždycky kyselo, dá do něho vajíčko, bylo dnes jedno v hnízdě. Kdyby slezl sníh a slepice mohly venku hrabat, začaly by nést. Takhle jen naříkají po „forhauze“, dělají nečistotu, a žádná nezakdáká chlubitě o tom, že snesla. Krášlená a koza spokojeně „přežívají“, i babička si nadrobila na talíř do kysela, rychle pojedla a zasedla za stav. Při tom rámusení mohou spát jen kluci, děvčata vstávají a mlčky se oblékají. Kdo by taky zpíval, když je ještě brzy a chladno.

Dcery posnídaly, jak jim právě vyšel čas, vždyť snídaně je jen klíček k novému dni. Hlavně pojíst něco horkého, vypařit žaludek něčím horkým. Horkým kyselem, „vopiškou“ nebo „vodoukou“, spěšně, bez díkůvzdání a bez křížků na čele, na hrudi a na životě.

Nejstarší dcera Marie rozložila na stole barchet, pracuje s mírou, zubatým rádlem a mašíkovou křídou. Kubátka z Podlomí sice chtěla mít kytli na Vánoce, ale pak moudře ustoupila mladším. Na Štěpána byla u Braunů muzika, dvěma „důčatům“ musela šikovná

Marie spíchnout šaty a sestře Pavle obrátit maminčinu jupku. Povedla se jí, Pavla se už v ní cítí spokojena, i když se jí zprvu nezdála. Obouvá si střevíce se šněrováním na háčky, sahají jí až do poloviny lýtek, ještě šálu a pletenou čepici, máma jí půjčí „šalup“ a spánembohem, vrátím se až v sobotu. Běží lehce, docela se těší. Učí se u Štencky ve Vrchlabí obrubovat kapesníky. Je tam devět dalších děvčat, samé Češky. Budou si vypravovat o svých zážitcích, zpívat, smát se a nikdo ji nebude napomínat, že už by mohla mít konečně rozum.

To prostřední dcera Františka je jiná. Vážná, zadumaná, večer sedává nad sešitkem a opisuje si písničky a básničky. Snad i sama ledacos veršuje, ale má svou truhličku a pečlivě ji zamyká; to tak, aby se jí někdo vyškleboval. Teď zasedá k druhému stavu, rozhoupe bidla a

do taktu spustí koledu Pastouškové, vstávejte. Je přece pořád ještě vánoční čas, až do Hromnic se patří zpívat koledy.

„Hochu, honem se ustroj a skoč pro strejčka Vajstavrova,“ budí babička Jeníka. „Bude se asi telit Krášlená.“

Jeník je chlapec jako obrázek. A hodný! Ó, ten je hodný! Bez řeči na sebe hodí kaj du a kalhoty a jen tak nalehko v tátových starých „šútách“ utíká sněhem k sousedům. Starý Vajstaver rozumí ledačemus, i dobytčatům. Je tu jako na koni, i potřebné vazáky ze zbytků snování si nese. Pokoukal, prohmatal trpící kravičku, pak na přední nožky telátka navlékl vazáky, teď opatrně táhněte, já mu musím srovnat hlavu. Mařenka a Františka táhnou, Vajstaver útlými prsty starého tkalce srovnává hlavičku a telátko je najednou venku jako kuřátko z vajíčka. Vajstaver je ještě otírá věchtem sena, i Krášlená mu pomáhá svým širokým jazykem. „Máte tu dost chladno, dejte je na čas do senice. A krávu za chvíli vydoj.“ To už jen tak ve dveřích, pospíchá ke svému stavu, ani na to „Zaplat' pámbu“ nemá čas odpovědět „Dejž to pámbu“.

„Koukej, Ludvíčku, příběhlo k nám pěkné telátko,“ říká Mařenka a staví do kouta nemotorného tvorečka, Františka ho podkládá „šitou“ slámy, Jeník snáší „z domu“ žebřinku, kterou telátko v jeho koutku ohrazuje. „Příběhlo,“ ušklíbne se Ludvíček, chlapec stejně krásný jako Jeník, on přece ví už své. Tohle tak říkej Miladce. Ale ta už zase spinká, kozí mléko jí udělalo dobře. Ať spinká, ale ty, Aninko, vstávat! Jeníček už je po snídani, musíte do školy. Každý za svým. A všem se říká tak pěkně zdobněle. Mařenka, Františka, Paulinka, Jeníček, Aninka, Ludvíček, Miladka. Sedm jich mám, usmívá se babička, a udělám jim to nejlepší, co mohu udělat. Chtěla jsem vařit k obědu jahelník, ale bude bronz. Dobrý, vrzavý bronz.

I na dědečka zbyl kousek té vrzavé dobroty. Jen pořád ještě mu nebylo jasné, proč se to první husté mléko po teleti má vylít. Vždyť i děti se po něm mohou utlouci. Pro to mlezivo byly u nás i později dlouhé debaty. Když Ludvíček dospěl a ledacos přečetl, tvrdil, že právě první mléko je pro tele nej důležitější. Ale děda věděl své. Můj táta i